TENDAY MAKTABINING FALSAFIY TA’LIMOTI

To‘lanboyeva Qorako‘z Muxtorjon qizi
TDSHU, Sharq falsafasi va madaniyati mutaxassisligi 1-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: Jasur Sulaymonov Baxtiyorovich
PhD, dotsent, Sharq falsafasi va germeneftika kafedrasi mudiri

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada buddaviylikka asoslangan, Yaponiyada keng tarqalgan falsafiy maktablardan biri bo‘lgan Tendai (yoki Tenday) maktabining kelib chiqishi, ulardagi falsafiy tafakkur rivoji va boshqa ta’limotlar bilan aloqalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mazkur falsafiy maktabning falsafiy qarashlaridagi xususiyatlar ochib beriladi.

Tayanch tushuncha va iboralar: *buddaviyli, Kamakura, Saichok Lotus sutrasi, Shingon maktabi, Zen buddaviyligi, Sof yer, Tyantay maktabi, ezoterik buddizm, dharma, ezoterizm,*

KIRISH

Tendai (kangay, Tendai-shu), shuningdek, Tendai Dharma – “gullar maktabi” nomi bilan ham tanilgan (ayrim manbalarda Tendai Hokkeshū) Yaponiyada Saichok tomonidan rasmiy tarzda o‘rnatilgan ezoterik elementlarga ega bo‘lgan Mahayana buddist an’anasidir. Xitoy va yapon tillarida uning nomi Tiantai, ya’ni “Samoviy platforma” („Samoviy minbar”) degan ma’noni anglatadi, uning ta’limotlari va qarashlari asosiy Xitoy buddist an’anasi bilan bir xil hisoblanadi. Ikkala an’ana ham Lotus Sutraning ahamiyatini ta’kidlaydi va Tiantai patriarxlarining, ayniqsa Jiyining ta’limotlarini hurmat qiladi. Shu o‘rinda ezoterik buddizmga qisqa ta’rif berib o‘tsak. Ezoterizm, “ta’limotlar va amaliyotlar” degan ma’noni bildiradi. Ezoterik buddizm esa Vajrayana nomi bilan ham tanilgan ezoterik buddizm buddizmdagi mistik va ritualistik yo‘l bo‘lib, mantralar, mudralar va mandalalar kabi ezoterik amaliyotlar orqali bevosita ruhiy tajribani ta’kidlaydi.

Bu ma’rifat yo‘lini tezlashtirishga intilayotgan oddiy tajribalarning o’zgartiruvchi kuchiga ishonish bilan tavsiflanadi

Tashkil etilganidan beri Xey tog‘ida joylashgan Tenday maktabi Xeyan davrida (794-1185) mashhurlikka erishdi. Kamakura davriga kelib (1185-1333) Tenday yapon buddizmining asosiy shakllaridan biriga aylandi, Bu davrda ko‘plab ibodatxonalar va ulkan yer egalari, shuningdek, turli rohiblar Jodo-shu, Jodo Shinshu, Nichiren-shu va Sotō Zen kabi yangi buddist maktablarini ochish uchun Tendayni tark etdilar. 1571 yilda Oda Nobunaga tomonidan Enryaku-ji bosh ibodatxonasining vayron qilinishi, poytaxtning Kiotodan Edoga geografik ko‘chishi Tendayning hukmronligini tugatgan bo‘lishiga qaramay, u ta’sir ko‘rsatuvchi sifatida qoldi. Hazama Jikoning so’zlariga ko‘ra, Tendayning asosiy xususiyati “Yagona Buyuk Mukammal Ta’limot” ga asoslangan “Buddaning barcha ta’limotlari oxir-oqibat qarama-qarshiliksiz va bitta keng qamrovli va mukammal tizimda birlashtirilishi mumkin” degan g‘oyaga asoslangan ko‘lamli va umumiy ruhdir. Endi bu falsafiy maktabning shakllanishi va unga asoschi sifatida ko‘riladigan shaxslarning Tendaiga xizmatlari haqida muhokama yuritaniz. Bu jarayonda o‘sha davrning ijtimoiy va siyosiy ta’siri ham inobatga olinadi.

MUHOKAMA

Manbalarga ko‘ra, Tenday maktabining asoschisi Saichok. Maktabning shakllanishi bevosita Chjiyi (milodiy 538-597) tarafidan tashkil etilgan Xitoy Tyantay maktabining ta’limoti bilan bog‘liq. Bu ta’limot 754-yilda Yaponiyaga Jianchjen olib kelgan. Lekin bu davrda ta’limotni to‘laqonli maktab sifatida shakllandi deb ayta olmaymiz. 804-yil rohib Siachomimin (Saichok – 767-822) Yaponiya imperator missiyalariga qo‘shilib, Xey tog‘ida Enryaku-jiga asos solganidan keyin ildiz otgan. Shingon buddizmining bo‘lajak asoschisi Kukay ham xuddi shu missiyada sayohat qilgan, biroq ikkalasi alohida kemalarda bo‘lgan va bu davrda ularning uchrashganligi haqida hech qanday dalil yo‘q. 805-yilda Saycho Xitoy rasmiy missiyasi bilan birga Yaponiyaga qaytib keldi. Bir tarafdan imperator sudining ezoterik buddizmga qiziqishi yuqori bo‘lgani uchun ham

Saycho Yaponiyaga kelgach, mashhur bo‘lib ketdi. Undan imperator Kanmu (735-806) turli ezoterik marosimlarni bajarishni so‘radi va Saycho ham Yaponiyada yangi, mustaqil Tendai maktabi uchun imperatordan tan olinishini iltimos qildi. Imperator Xosso maktabining kuchini kamaytirishga harakat qilganligi sababli iltimosni qondirdi, ammo yangi “Tendai” maktabida ikkita dastur bo‘lishi sharti: biri ezoterik buddizm va ikkinchisi ekzoterik buddist amaliyoti uchun.1 Shuning uchun yangi Tendai maktabi Zhiyi doktrinal va meditativ tizimining ezoterik buddist amaliyoti va matnlari bilan uyg‘unligiga asoslangan. Xiei tog’ida Tendai an’anaviy ravishda ikkita bilish dasturiga amal qilgan: 1) gomingimi: Ekzoterik amaliyot, asosan Chjiyi Mohejiguanga asoslangan; 2) Shana-golinin: Mahavairochana-sūtra va boshqa tantrik asarlarga qaratilgan ezoterik buddizm

Qirol Kanmu vafot etishi Tendaining rasmiy o‘ringa ega bo‘lishini kechiktirdi. Shundan so‘ng, u Xei tog‘ida o‘z tarafdorlarini to‘plashni boshlaydi. Tendai to‘laqonli shakllanib bo‘lganidan keyin boshqa falsafiy maktablar bilan bahsda ham bo‘lgan. Xosso maktabi bilan bahslar, birinchi navbatda, Lotus Sutrada topilgan Yagona mexanizm (ekayana) haqidagi ta’limotga qaratilgan bo‘lib, uni Xosso maktabi yakuniy ta’limot emas deb bilgan. Bu San-Itsu Gon-Jitsu Ronso sifatida tanilgan va u yapon buddizmiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Saichōk Shingon maktabining asoschisi Kukay qo‘l ostida ezoterik buddizmni ham o‘rgangan bo‘lsa ham keyinchalik ular ezoterik buddizmga asoslangan ta’limotlar borasida kelisha olmay qoldilar. Chunki Saichok ezoterik buddizmni (mikkyo) o‘zining Tendai sxemasiga kengroq kiritishga urinib, ezoterik buddizmni Tendai Lotus Sutra ta’limotiga teng deb bilgan. U Tenday va Mikkyo bir-biriga aralashib ketishi va birini boshqasidan afzal ko’rish kabi narsa bo‘lmasligi kerakligini yozadi. Kukay esa mikkyoni kengyodan (ekzoterik buddizm) farqli va to‘liq ustun deb bilgan. Saichok harakatlari Brahmajala Sutraning Bodhisattva qoidalarini talab qiladigan Mahayana tayinlash platformasini ishlab chiqishga bag’ishlangan. U

1 https://en.wikipedia.org/wiki/Tendai

hinayana ko‘rsatmalarini endi kerak emas deb e’tirof etgani uchun an’anaviy maktablar bo‘lgan Nara maktabi, Sogo tarafidan qarshiliklarga uchragan, hatto, imperator sudi buni ma’qullamagan. Saycho ularning tanqidlariga javob berish uchun „Kenkairon”ni yozgan. 822-yilda Saichok vafotidan so‘ng uning harakatlari inobatga olina boshladi hamda an’anaviy “To‘rt qismli Vinaya” Tendai Bodhisattva ko‘rsatmalari bilan almashtirildi. Imperator sudi tarafidan ruxsat berilgandan so‘ng 827 yilda Saychoning shogirdi va birinchi “zasu“ (“Tenday ordeni boshlig’i”) Gishin birinchi tayinlangan raislik qilgan. Monastir ishlari idorasiga Tendai vakillari tayinlanishi davriga kelib, yapon buddizmida Tenday maktabi, Xitoy buddizmi Tiantayga qaraganda ancha yuqori darajada hukmronlik qilgan. Shunday bo‘lsa ham Tendai maktabi falsafiy nuqtai nazaridan, Tiantay ta’limotlaridan chetga chiqmadi. Bu maktab nafaqat Tiantay balki Zen, Sof yer, ezoterik Mikkyo va Vinaya maktabi elementlarini ham o‘z ichiga olgan. Enninning shogirdi Konryū Daishi So (831–918) Tendayning yana bir nufuzli arbobidir. U Xey tog’ini tavof qilish astsetik amaliyotini rivojlantirishi bilan mashhur. Uning oddiy tog‘ asketizmiga asoslangan yana-da takomillashtirilgan va tizimlashtirilgan amaliyot vaqt o‘tishi bilan rivojlanib, kaihogyō deb atala boshlandi. Bu bugungi kunda Tendai buddizmining muhim qismi bo‘lib qolmoqda. Yana bir Tendai maktabining namoyondasi Akaku Annen o‘zining Tendai ta’limoti hamda amaliyotiga bag‘ishlab yozgan yuzga yaqin asarlari bor. Uning qarashlarida “to‘rt birlik” nazariyasi ajralib turadi, unga ko‘ra, barcha Buddalar oxir-oqibatda yagona Budda, barcha vaqtinchalik lahzalar bir lahza, barcha Sof erlar ham faqat bitta Sof er va barcha ta’limotlar bitta ta’limotga aralashib ketadi. Annen “yapon ezoterik buddizmining oldingi va zamonaviy ta’limotlarni tizimlashtirdi.Okubo Ryoshunga ta’kidlashicha, Saichokdan keyingi vakillar “Mukammal Suddai va Ezoterik ta’limotlar maqsadining o‘ziga xosligi” haqidagi Tenday ta’limotini ishlab chiqdilar. Xeyan davriga kelib, sof yer amaliyoti muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Genshin ismli maktab vakili sof er amaliyotini ma’rifat sari hayotiy va samarali yo‘l sifatida ta’kidlagan. Uning yondashuvi ushbu oldingi ta’limotlarni o‘zida

mujassam etgan bo’lib, sof yerning tug’ilishi buddalikka intilishda bodxisattva yo‘li bo‘ylab oldinga siljish uchun kuchli vosita sifatida taqdim etadi.

Meydzi davri (1868 yildan hozirgi kungacha) islohotlariga keladigan bo‘lsak, Tendai va boshqa buddist maktablariga jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Hukumatning sintoizmni targ‘ib qilishi ibodatxona yerlarining musodara qilinishiga va homiylikning pasayishiga olib keldi. 19-asr va 20-asr boshlarida an’anaviy ta’limotlarni saqlab qolgan holda maktabni modernizatsiya qilishga harakat qilindi. 20-asrda Tendai Yaponiyadagi kengroq buddist uyg’onish harakatlarining bir qismi bo’lib, uning ezoterik va Lotus Sutraga asoslangan ta’limotlariga qiziqish ortdi.

Yapon Tenday maktabining g‘oyalari Chjiyĭ va Zhanran patriarxlari asarlarida uchraydigan klassik Xitoy Tyantay ta’limotlariga asoslanadi. Ushbu asosiy ta’limotlarga quyidagilar kiradi:

- Lotus Sutraning izi va kelib chiqishi haqidagi ta’limotlar , mos ravishda Buddaning yagona vositasi va cheksiz umri;
- Uch barobar haqiqat va uch samadhi;
- Barcha mavjudotlar Budda tabiatiga ega va Buddaga aylanishi mumkin
- Besh davr va sakkizta ta’limot;
- Identifikatsiyaning olti darajasi;
- To‘rt Siddhanta;
- “Bir o’ylash lahzasida uch ming olam“.

Saichok Lotus Sutrani Buddizmdagi eng yuqori ta’limot sifatida qabul qiladi. Uning asarlarida u Gautama Budda aytgan avvalgi va’zlarning cho’qqisi ekanligini anglatish uchun “Lotus Sutraning mukammal ta’limoti” jumlasidan tez – tez foydalangan. Lotus Sutraning markaziy ahamiyati tufayli Tendai buddizmi barcha buddist ta’limotlari va amaliyotlarini Lotus Sutrada o‘qitiladigan Yagona

ekayana ostida birlashgan deb hisoblagan. Saycho “uch xil lotus sutra“ borligini izohlagan.

Asosiy Lotus: “Buddaning barcha ta’limotlari asosida barcha mavjudotlarni Buddalikka olib boradigan yagona rahmdil niyatini ifodalovchi yagona vosita”.

Yashirin va maxfiy Lotus : “Buddaning tinglovchilari etuk bo’lmaganligi sababli, bu niyat tashqi ko’rinishda oshkor etilmagan ta’limotlar”.

Aniq va’z qilingan Lotus: Lotus Sutraning haqiqiy matni.2

Tenday tafakkurining markaziy asosida uning “Yagona Buyuk Mukammal Ta’limot” “Buddaning barcha ta’limotlari oxir-oqibatda qarama-qarshiliksiz va bitta keng qamrovli va mukammal tizimda birlashtirilishi mumkinligi haqidagi g’oya” ni targ‘ib qilish turadi. Tenday tafakkuri, shuningdek, buddist amaliyoti haqidagi tushunchasini Lotus Sutraning upaya yoki hoben haqidagi ta’limotiga asoslaydi. Bundan tashqari, Tendai Lotus Sutraga nisbatan Buddist kanonidagi boshqa sutralarni tasniflash uchun Xitoy Tyantayidagi kabi ierarxiyadan foydalanadi va u shuningdek, Chjiyining Besh davr sakkizta ta’limoti yoki gojihakkyo haqidagi asl kontseptsiyasiga amal qiladi. Bundan tashqari, Tendai maktabida budda – tabiat degan qarash mavjud. Ularning tafakkuri barcha mavjudotlar to’liq Buddalik qobiliyatiga ega va shuning uchun Lotus Sutra barcha mavjudotlar uchun ta’limot bo‘lgan degan g’oyani ilgari suradi. Tenday budda-tabiat fikrining yana bir elementi fenomenal dunyo, bizning tajribalarimiz dunyosi, asosan, Dharmaning ifodasidir degan tushuncha edi. Tendai buddizmi har bir sezgi hodisasi xuddi Dharmaning ifodasidir, deb da’vo qiladi. Bu g’oya Janranning Budda tabiatiga g’ayrioddiy narsalarni (tog’lar, daryolar va boshqalar) o’z ichiga olgan keng tarqalgan haqiqat sifatida qarashidan kelib chiqadi. Bunga asoslanib, Saycho, shuningdek, sezilmaydigan narsalar Budda tabiatiga ega ekanligini va sezgir va sezilmaydigan o’rtasidagi farq oxir-oqibat xayoliy ekanligini ta’kidladi, chunki Budda tabiati hamma narsani o’zaro qo’shilish printsipi orqali qamrab oladi

2 https://en.wikipedia.org/wiki/Tendai

, bunda har bir dxarma olami boshqalarni o’z ichiga oladi. Shunday qilib, Saycho uchun yakuniy haqiqat, Dharmakaya , fenomenal dunyoda dunyoning o’zi sifatida faol namoyon bo’ladi. Tenday ta’limoti yapon buddistlariga buddist ta’limotlarini Yaponiyaning mahalliy diniy e’tiqodlari va amaliyotlari bilan (hozirda “ Sinto “ deb nomlanadi) uyg’unlashtirishga imkon berdi. O’rta asrlardagi Tenday maktabi barcha mavjudotlar o’z-o’zidan ma’rifatli, deb hisoblaydigan hongakubín (tug’ma yoki asl ma’rifat) haqidagi yapon ta’limotining rivojlanishining o’chog’i edi. Mana shu tana bilan buddalikka erishish masalasi yapon buddizmida, xususan, Tenday maktabi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu g‘oya Saycho tarafidan kiritilgan. Uning fikricha, o‘zlikni anglashning beshinchi darajasini egallagan ba’zi amaliyotchilar shu guruhga mansubdir. Shu sababli ham u Lotus sutrasini ma’rifatga olib boruvchi „to‘g‘ridan to‘g‘ri olib boruvchi yo‘l” deb hisoblagan. Shuningdek, bu jarayonga bog‘liq bo‘lgan bir umrning o‘zida Buddalikka erishish borasidagi qarashlarda Tenday maktabi bilan birga Tyantay, Shingon kabi maktablar o‘rtasida turli yondashuvlar bo‘lgan. Biroq ezoterik buddizmning ta’siri va Shingon maktabi bilan raqobatlashishi Tendai olimlarini “yo‘lni qisqartirish” va bir umrda tezda Buddalikka erishish yo‘llarini o‘rganishni davom ettirishga olib keldi. Ular bu jarayonda pastki darajadagi amaliyotchilarning imkoniyatini oshirishga e’tibor qaratdilar. Bunda inson bodxisattva bosqichlaridan sakrab o’tish va ifloslanishlarni to‘liq yo‘q qilmagan holda Buddaga erishish yondashuvi bor. Ushbu yondashuv to‘liq poklanishni talab etmaydi. Taimitsu amaliyoti orqali budda donoligiga ega bo‘lishni nazarda tutadi. Ammo bu “tez erishish“ tamoyilini inkor etuvchi Tendai maktab vakillari ham bor. Shoshin uchun sokushin jobutsu “yuqori diniy qobiliyatlarga” ega bo‘lganlarga nisbatan fikr bildirgan, chunki ular ko‘plab oldingi hayotlarida “turli vaqtinchalik ta’limotlarga amal qilganlar” deb hisoblaydi.

Xeyan davrida Honji suijaku Tendai maktabining yana bir nazariyalaridan biri. Bu nazariya yapon xudolarining buddizm panteoni bilan birlashishi bilan bog‘liq. Nazariyaga ko‘ra, budda va unga intiluvchilar “asl

zamin”, kami esa ularning “izlari” deb ifodalanadi. Uning shakllanishi Xey tog‘ida yuzaga kelgan bo‘lishiga qaramay, uning asl ildizlari Xitoy Tyantay an’analari asosida, xususan, uning ikki darvoza ta’limotiga bag‘lovchi taraflar mavjud. Lotusda yozilganidek, „asosiy ta’limot eshigi” va “iz darvozasi” buni ifodasidir. Bundan tashqari, honji suijaku kontseptsiyasi Xei tog’ining geografik landshaftini ramziy kosmologiya sifatida qayta ko’rib chiqishga hissa qo’shdi. Xudolarni joylashtirishda ikki bosqichli va ikki tartibli tarzda kiritiladi. Ezoterik buddizmning mahalliy diniy urf-odatlar bilan integratsiyalashuvi oxir-oqibat Xey tog‘i bilan bog‘liq bo‘lgan alohida Shinto an’anasi Sanno Shintoning shakllanishiga olib keldi. Bu an’ana Enryakuji va Xie Shrine tomonidan tashkil etilgan ikki tomonlama tuzilma doirasida rivojlangan.

Tendai maktabi bilish va amaliyotning birligini ta’kidlagan. Undagi tashkil etilgan bilish va o‘rganish dasturlari keng qamrovda tashkil etilgan. U Muqaddas kitobni o‘rganish, munozara va tavsifni birlashtiradi. Lotus sutrasini qo‘llab quvvatlash uchun qo‘shimcha ravishda Tendai bilish dasturlari kabi bir qancha hind manbalarini o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari boshqa sutralar ham o‘rganiladi. Brahmajala sutrasi maktabni bodxisattva qoidalari bilan to‘ldiradi. Manba sifatida Tyantay risolalari ham bor. Xitoy Tyantay patriarxi Chjiyi (538–597) asarlari ham markaziy o‘rinni egallaydi. Tendai tadqiqotini Lotus sutrasini tahlil qilishdan iborat. Yapon manbalari orasida Saichok asarlari muhim ahamiyat ega. Ayniqsa, uning „Kenkairon” (Amrlarni aniqlashtirish) bodxisattva qoidalariga oid asarlari Tendai tomonidan tayinlanish va amrlarni tushunishda markaziy o‘rin tutadi. Shuningdek, an’anaviy tarzda maktabning ezoterik buddizm sharhlariga asoslangan dasturlar ezoterik oyatlar shaklida beriladi. Lotus Sutra soyaboni ostida Tendai Mahayana Buddist amaliyotining to’rtta asosiy jihatini birlashtiradi. Bu ko’pincha En-Mitsu-Zen-Kai birikmasi bilan tavsiflanadi (“mukammal-maxfiy-meditatsiya-namoyishlar”).3 Sof yer (Jōdowínhàn) Amitabxaga , ayniqsa

3 https://en.wikipedia.org/wiki/Tendai

Vasubandhuning “Sof yer sutralari” va “Sof yer haqidagi risola“ga asoslangan Budda ismini (nembutsu) tilovat qilishga qaratilgan. Shuningdek Ichinen sanzen: “Bir fikr lahzasida uch ming dunyo” nazariyasida Tenday buddistlari hamma narsaning o’zaro bog’liqligini tushunishga intilishadi.4

Tendai maktabida meditstsiya amaliyoti mavjud bo‘lib, Samadhi amaliyoti ajralib turadi. Bu amaliyot asosan uch xil shaklda tashkil etiladi. Dastlabkisi, 90 kun davomida o‘tirgan holda meditstsiyani amalga oshiriladi. Ichki xotirjamlik va aqliy ravshanlikni rivojlantirishga urg‘u beradi. Ikkinchisi Doimiy yurish Samadhi amaliyoti esa odatda, Budda Amitaba haykali atrofida yoki belgilangan meditatsiya maydonida 90 kun yurish meditstsiyani o‘z ichiga oladi. Uni bajaruvchi harakat davomida diqqatni saqlaydi. U Amitaba haqida tafakkur va uning ismini tilovat qilishni talab etadi. Bu amaliyot Sharqiy Osiyoda sof yer buddizmining rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatdi.

Yarim yurish va yarim o‘tirish Samadhisida o‘tirgan holatdagi meditatsiya hamda yurgan holdagi meditatsiya davomida almashinuv tanaffussiz bajariladi. Uning davomiyligi har xil keltiriladi, Lotus sutrasiga asosan 21 kun yoki boshqa sutrada 7 kun deb belgilangan. Tenday meditatsiyasining boshqa shakllariga mashhur Kaixogyo (tog’ni aylanib chiqish) meditatsiyasi kiradi.

XULOSA

Tenday maktabining axloqiy ta’limotlari faqat Brahmajala Sutradan olingan Bodxisattva qoidalariga qaratilgan. Tendaydagi bodxisattva ko’rsatmalarining barchasi uchta turdagi “sof ko’rsatmalar” ga tayanishi aytiladi: 1) Qotillik, o‘g‘irlik, mag‘rurlik, g‘azab va shunga o‘xshash shash yomon ishlarni qilishdan saqlanish qoidalari; 2) O‘ziga foyda keltirish uchun yaxshi faoliyatni rag‘batlantiradigan ko‘rsatmalar; 3) Boshqalarga foyda keltiradigan rag‘batlantiruvchi faoliyatni buyuradi.

4 https://www.tendai.org/tendai/what-is-tendai

Tenday ta’limoti yapon buddistlariga buddist ta’limotlarini Yaponiyaning mahalliy diniy e’tiqodlari va ya’ni “Sinto“ deb nomlanuvchi amaliyotlari bilan uyg’unlashtirishga imkon berdi. Shinto masalasida qiyinchilik yapon xudolarining panteonini (kami), shuningdek, joylar, ziyoratgohlar yoki narsalar bilan bog‘liq bo‘lgan son-sanoqsiz ruhlar Buddist ta’limotlari bilan uyg‘unlashtirildi. Bu xudolar va ruhlar dastlab buddizmning mahalliy himoyachilari sifatida ko’rilgan. To‘rt olijanob haqiqat haqidagi klassik buddist tushunchasi azob-uqubatlarga chek qo‘yish uchun zavqlanish, dunyoviy istak va bog‘lanishi yo‘q qilish kerakligini ta’kidlaydi. Ilk buddizmda, ayniqsa, monastirlar uchun asosiy e’tibor dunyoviy istaklarni uyg‘otishi mumkin bo‘lgan faoliyatdan, jumladan musiqa va ijro san’ati kabi ko‘plab badiiy harakatlardan qochishga qaratilgan edi. Ba’zi mashhur san’at turlarini rad etishga qaratilgan bu tendentsiya Sharqiy Osiyoning asosiy madaniyatlari bilan potentsial ziddiyatni keltirib chiqardi

Fujivara no Shunzei (1114-1204) va o‘g‘li Fujivara no Teika ham klassik Tendai fikridan ta’sirlangan. Bu ikki shaxs yūgen estetik tushunchasining rivojlanishida markaziy o‘rin tutgan, uning mohiyati chuqur nafosat va noziklik tamoyilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. www.merriam-webster.com/dictionary/esotericism
2. https://www.worldhistory.org/Esoteric_Buddhism
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Tendai
4. https://www.tendai.org/tendai/what-is-tendai
5. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Shingon_Buddhism